

ตัวตลก ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว

Clowns In Sepha Drama of Khun Chang Khun Phaen in Episode Plai Bua Kidnapped Nang Wan Kaew

วันที่รับบทความ: 1 กันยายน 2566

วันที่แก้ไขบทความ: 16 ตุลาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความ: 17 ตุลาคม 2566

พิษณุ กันภัย¹

ธีรภัทร์ ทองนิ่ม²

จุลชาติ อรัญยะนาค³

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย บัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดง และกระบวนการทำร้ายของ ปอง-เปอ ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ผลการศึกษาพบว่า การแสดงตลกมีมาตั้งแต่สมัยโบราณและได้รับการสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยปรากฏเด่นชัดอยู่ในการแสดง โขนและในการสวดคฤหัสถ์ ต่อมาได้้นำการแสดงทั้งสองประเภทมารวมกัน และเรียกการแสดงนี้ว่า จำอวด ต่อมาคำว่าจำอวดกับการแสดงตลกได้ปะปนกัน อาจจะเรียกการแสดงจำอวด หรือการแสดงตลก ก็ได้ ภายหลังการแสดงจำอวดหรือตลกได้สอดแทรกอยู่ในการแสดงละครเพื่อสร้างความขบขันให้กับผู้ชม ตลกที่ปรากฏในการแสดงละครที่เด่นชัดจะอยู่ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ด้วยเนื้อเรื่องมีความ ยาวและสามารถตัดตอนเป็นตอนสั้น ๆ ได้ สำหรับละครเสภาที่ปรากฏตัวตลกที่มีเอกลักษณ์เด่นชัดนั้น คือตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว เนื่องด้วยในการแสดงตลกในตอนนี้จะมีลักษณะที่มีบทร้องและ กระบวนทำรำกำกับเฉพาะเอาไว้ โดยจะไม่เล่นแบบ “ลอยดอก” หมายถึง การเดินสดไม่กำหนดไว้ตายตัว เปลี่ยนไปได้ในการแสดงแต่ละครั้ง จึงทำให้ตัวตลกในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ได้รับความนิยม จนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ตัวตลก ละครเสภา ขุนช้างขุนแผน

¹ นักศึกษาปริญญาโท สาขานาฏศิลป์ไทย บัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์
e-mail: nu.pisanu56@gmail.com

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชานาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Clowns In Sepha Drama of Khun Chang Khun Phaen in Episode Plai Bua Kidnapped Nang Wan Kaew

Received: September 1, 2023

Revised: October 16, 2023

Accepted: October 17, 2023

Pisanu kanpai ¹

Theeraphut Tongnim ²

Chulachart Aranyanak ³

Abstract

This article is a part of thesis under Master of Fine Arts Program in Performing Arts, Graduate Studies, Bunditpatanasilpa Institute. The objective is to study show performance and dance pattern of clowns in Sepha Drama of Khun Chang Khun Phaen in Episode Plai Bua Kidnapped Nang Wan Kaew. It was found that funny show has existed since ancient times and has been inherited to the present prominently shown in Khon Performance and Layman Pray. Later both shows were combined and called this show “Cham-uat” or comedian show. Then, the “Cham-uat” and funny show were mixed, so, it may be called “Cham-uat” show or funny show. Later both shows have been incorporated into the theatrical performances to create humor for audiences. Distinguished funny show in drama is shown in Sepha Drama of Khun Chang Khun Phaen. This is because the story is long and can be cut into a short episode. Sepha Drama in which clowns appeared apparently is the episode Plai Bua Kidnapped Nang Wan Kaew. The funny show in this episode has specific song and dance moves. It cannot be shown as “Loy Dok” which means to improvise, not fixed or can change in each show. Hence, the clowns in Sepha Drama of Khun Chang Khun Phaen have been popular until nowadays.

Keywords: Clowns, Sepha Drama, Khun Chang Khun Phaen

¹ Master's degree student, Program in performing Arts, Faculty of Music and Drama, Bunditpatanasilpa Institute
e-mail: nu.pisanu56@gmail.com

² Asst.Prof.Dr., Faculty of Music and Drama, Bunditpatanasilpa Institute

³ Asst.Prof.Dr., Department of Dramatic, Arts College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute

บทนำ

สังคมไทยเริ่มรู้จักคำว่า “ตลก” มาตั้งแต่สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา เรียกกันว่า สวดพระ และได้พัฒนาเป็นการสวดคฤหัสถ์ ได้สืบทอดเปลี่ยนแปลงมาจากการสวดพระอภิธรรมของพระภิกษุ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 บทบาทตลกเริ่มมีความชัดเจนและได้ยกฐานะขึ้น พระองค์ทรงเรียกตลกโฉนว่า “จำอวด” ซึ่งเป็นการนำสิ่งที่จำได้มาอวด หรือแสดงให้ชม และพระราชทานบรรดาศักดิ์จำอวดให้เป็นขุนนางหลายคน เรียกว่า “ตลกหลวง” มีหน้าที่แสดงจำอวด ประกอบการแสดงโฉนหลวง และละครของหลวงในสมัยนั้น ต่อมาภายหลังการแสดง ตลกหรือจำอวดได้สอดแทรกการแสดงในละครทุกประเภท เพื่อสร้างความขบขันให้แก่ผู้ชม สำหรับการแสดงตลกหรือจำอวด ที่แตกต่างจากละครเรื่องอื่นคือ ละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว ปรากฏตัวตลกที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากตลกในละครทั่วไป

ในการแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ได้มีการสอดแทรกตัวละครที่สร้างอารมณ์ขันให้ผู้ชมได้มากที่สุด คือ ปอง เปอ เนื่องจากผู้ประพันธ์ คือ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) ซึ่งขณะนั้นเป็นขุนจบพลรักษ์เป็นผู้หนึ่งที่แต่งบทละครที่เล่นในคณะเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 235) กล่าวไว้ในหนังสือตำนานละครโอเหนา ได้สร้างให้ตัวละคร ปอง เปอ เป็นตัวตลกของตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว ทั้งรูปร่าง คำพูด หรือการแสดงออกของท่าทาง ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกขบขันมากยิ่งขึ้น ต่อมากรมศิลปากรได้จัดการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้วซึ่งผู้ได้รับบทบาท ปอง เปอ นั้นคือ ครูยอแสง ภักดีเทวา ได้ถ่ายทอดให้ ครูประพันธ์ ลมุลวงศ์ ครูแสง อัญญาวัชร ครูจำนง พรพิสุทธิ์ ครูเสรี หวังในธรรม และครูประสาธ ทองอร่าม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ซึ่งท่านเป็นผู้แสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งในด้านการร้อง การพากย์โฉน และการแสดงตลก ซึ่งท่านนั้นเป็นผู้ที่มีไหวพริบในการโต้ตอบมุขตลกได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ผู้ชมเข้าถึงอารมณ์และบทบาทที่นักแสดงถ่ายทอดออกมาได้อย่างประทับใจแก่ผู้ชม จึงทำให้คุณครูประสาธ ทองอร่าม มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และท่านยังถ่ายทอดให้กับ ครูเกริกชัย ไญยยิ่ง และครูสุทธิ สุทธิรักษ์

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยได้เล็งเห็นคุณค่าของกลวิธีการแสดงตลกในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว ซึ่งผู้ที่แสดงอยู่ในปัจจุบันจะปรากฏในการแสดงของกรมศิลปากรเท่านั้น ในสังกัดวิทยาลัยนาฏศิลป์ และส่วนภูมิภาคยังไม่ปรากฏหลักฐานผู้ที่แสดง ซึ่งเป็นกระบวนการทำร้ายในการแสดงตลกที่ปรากฏอยู่ในบทร้องที่มีเอกลักษณ์ และเนื้อร้องเฉพาะตัว จึงได้ทำการศึกษาวิจัยเพื่อเป็นการอนุรักษ์ และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมของไทยมิให้สูญหาย อีกทั้งต้องการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการทำร้ายและกลวิธีในการแสดงตลกในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว ตามแนวทางครูยอแสง ภักดีเทวา โดยศึกษาผ่านครูประสาธ ทองอร่าม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร เพื่อเป็นการเก็บข้อมูลทางวิชาการใช้ในการศึกษาค้นคว้า ดังเจตนารมณ์ของบรมครูโบราณจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ไทย เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดง และกระบวนการทำซ้ำของ ป่อง-เป๋อ กรณีศึกษา ครูประสาททองอร่าม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

วิธีดำเนินการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์มีประเด็นคำถามแบบไม่มีโครงสร้างเกี่ยวกับแนวองค์ประกอบการแสดงของ ป่อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว

การเก็บบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยทำการบันทึกข้อมูลโดยการถ่ายภาพ การถ่ายวิดีโอทัศน์ และการบันทึกเสียง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยตัวเอง ประกอบกับการค้นคว้าทางเอกสารตำรา หนังสืองานวิจัยต่าง ๆ

การวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา โดยประมวลข้อมูลทางเอกสาร ตำรา หนังสือ การสัมภาษณ์ และการฝึกปฏิบัติทำซ้ำ แล้วนำมาสรุปเรียบเรียงเป็นเอกสารรูปแบบงานวิจัย

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย

ละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นละครพื้นบ้านที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน และมีเนื้อเรื่องที่ยาวสามารถตัดตอนสั้น ๆ ที่ใช้สำหรับการแสดง ในการแสดงละครเสภามีตัวละครที่ขาดเสียมิได้ นอกจากพระเอก นางเอก คือตัวตลก ตัวตลกเป็นตัวละครที่สร้างเสียงหัวเราะ เป็นตัวดำเนินเรื่อง หรือสร้างสถานการณ์ให้เปลี่ยนจากเนื้อเรื่องที่ตึงเครียดเปลี่ยนกลับมาขบขันได้ โดยคำว่า “จำอวด” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า “น. ตลก, ผู้แสดงขบขัน, ว. สำหรับอวด, สำหรับเล่นขบขัน” ส่วนคำว่า “ตลก” ให้ความหมายไว้ว่า “น. คนขบขัน, คนที่เล่นขบขัน, ตัวละครที่เล่นให้ขบขัน” ซึ่งเดิมคำว่า จำอวด ใช้เรียกพวกเล่นสำหรับกับละคร เช่นที่กำหนดศักดิ์นาไว้ในกฎหมาย ศักดินารวมกับผู้แสดงละครตัวอื่น จะเห็นได้ในกลอนบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนทำศพนางวันทอง

จำอวดเอาอายค่อมเข้าด้อมเมียง

พูดจาฮาเสียงสนั่นโรง

(กรมศิลปากร, 2505, หน้า 817)

ตลกหนึ่งใหญ่ ที่ปรากฏบทกลอนไหว้ครูเสภา ว่า

ครูคือชื่อว่าพระยานนท์

ตลกโขนหนังเล่นเห็นไม่ขาด

ฆ้องระนาดส่งได้ไม่ขัดสน

ใครอยากรู้เป็นครูให้ทุกคน

(กรมศิลปากร, 2505, หน้า 14)

ในบทกลอนที่กล่าวถึงจำอวดที่ชื่อว่า “อ้ายค่อม” เข้าใจว่าคำว่าอ้ายค่อมอาจจะเป็นสมญานามประจำตัวของจำอวดหรือตลก แต่ไปเล่นแทรกในละคร หรืออาจจะไปเล่นโดยเอกเทศแยกสำหรับมาจากละคร

“อ้ายค่อม” อาจเป็น ตลกหุ่น ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมีทั้งหมด 3 ตัว คือ 1) อ้ายโหนก 2) อ้ายกลัก และ 3) อ้ายค่อม ตัวตลกหรือจำอวดที่กล่าวมาในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนทำศพนางวันทอง อาจเป็นจำอวดประกอบการเล่นหุ่นเป็นได้ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2511, หน้า 141)

“จำอวดหรือตลกเอกเทศ” ในการแสดงจำอวดอาจแยกจัดการแสดงเป็นเรื่องสั้น ๆ เรียกว่า “เอกเทศ” โดยมุ่งที่ตลกขบขันเป็นหลักคล้ายกับละครย่อยที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งได้มีกำหนดศักดิ์นาของพวกจำอวดไว้ในกฎหมายศักดินาโบราณ (ฉบับตรา 3 ดวง ของรัชกาลที่ 1) รวมกับผู้แสดงละครอื่น ๆ ดังนี้

- นายโรง	นา	200
- ยืนเครื่องรอง	นาคนละ	100
- นางเอก	นาคนละ	100
- ยืนเครื่องเลว	นาคนละ	80
- นางเลว	นาคนละ	80
- จำอวด	นา	50

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2521, หน้า 113)

ต่อมาภายหลัง คำว่า “ตลก” กับ “จำอวด” ได้ใช้ปะปนกัน ปรากฏในหนังสือรามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น สำหรับเล่นโขนมีทั้งหมด 6 ชุด 8 ตอน คือ 1) สีดาทาย ตอนที่ 1 สำมะนักขาหึง และตอนที่ 2 ตามกวาง 2) เพลงกา 3) พิเภกถูกขับ 4) จองถนน มี 2 ตอน 5) ประเดิมศึกลงกา ตอนที่ 1 ศุกะสาริณปลอมพล ตอนที่ 2 สุครีพหักฉัตร ตอนที่ 3 องคตสื้อสาร 6) นาคบาท



ภาพที่ 1 ตลกในการแสดงโขน (ตลกลิง และตลกยักษ์)
ที่มา: ธนิต อยู่โพธิ์ (2516)

ในบทพระราชนิพนธ์นี้ทรงเรียกตลกว่า “จำอวด” และในสมัยของพระองค์ทรงรับอุปการะจำอวดไว้หลายคน บางคนก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุนนางซึ่งมีอยู่ 2 สำหรับ คือ พิเศษ

1. ประหาสบดี	(สำริด เนตรประหาส)	ขุน
สำหรับ 1		
2. ราชชนทิการ	(จันทร์ ประหาส)	หมื่น
3. สำราญสมิตมุข	(แจ่ม ประหาส)	
	(อืด ตามประหาส)	ขุน
4. สนุกชวนเริง	(หวด เรียงเนตร)	ขุน
5. บันเทิงหัว	(เปี้ยว วัชรประหาส)	หมื่น

สำหรับ 2

6. ช่วยสำเร็จสรวล	(สุข วัชรประหาส)	หมื่น
7. ช่วยสำเร็จสราญ	(แฉ่ง โชตินันท์)	หมื่น
8. สมานประหาสกิจ	(แคล้ว วัชรโบล)	ขุน
9. สมิตประหาสกร	(เจิม นาคมาลัย)	หมื่น

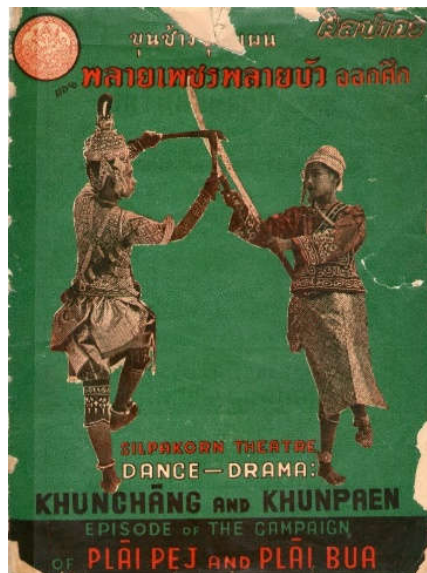
(ธนิต อยู่โพธิ์, 2551, หน้า 142)

จะเห็นได้ว่าราชทินนามของจำอวด หรือตลกหลวงในแต่ละสำหรับจะสัมพันธ์คล้องจองกันโดยมีสำหรับละ 4 คน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า การเล่นตลกหรือจำอวดนั้นสืบมาจากนักสวดซึ่งสำหรับหนึ่งมี 4 คน จึงเลียนสำหรับเหมือนกับนักสวด สำหรับในการแสดงจำอวดนั้นสันนิษฐานว่ามีวิวัฒนาการมาจากการสวดคฤหัสถ์ เดิมเล่นเฉพาะในงานศพเท่านั้นทำให้การหารายได้ของนักสวดฝืดเคือง จึงคิดไปเล่นประกอบดนตรีก่อน คือ แสดงคั่นช่วงที่ดนตรีหรือวงปี่พาทย์เล่นเพลงจบแล้วออกเพลง 2 ชั้น นักสวดก็จะเริ่มออกตัวทันทีที่เพลงใดที่มีสำเนียงออกไปตามความหมายใดก็จะแสดงออกไปทางนั้น เช่น ถ้าร้องเพลงตับรามเกียรติ์ก็จะแสดงจำอวดในแบบโขน และถ้าเป็นเพลงสำเนียงจันทรีก็จะแสดงเป็นจันทรี เป็นต้น

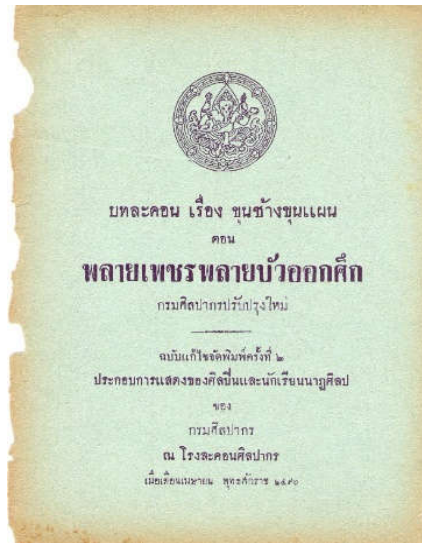
จากข้อความที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึง ความเป็นมาและความสำคัญของตลกหรือจำอวดที่ปรากฏหลักฐานราชทินนามของจำอวด ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ สำหรับในการแสดงละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว มีตัวตลกที่มีบทบาทเด่นชัดอีกตัวหนึ่ง คือ ปอง-เปือ โดยกล่าวถึงปอง-เปือ เป็นพรานป่าแล้วได้พบพลายบัวกับแว่นแก้ว เห็นแว่นแก้วมีรูปโฉมงดงามก็อยากได้จึงใช้ปืนยิงพลายบัวหวังสังหารให้สิ้นชีวิต แต่ลูกปืนไม่สามารถทำอันตรายใด ๆ แก่พลายบัวได้ พลายบัวโกรธจึงชักดาบเข้าไล่ฟัน สองพรานป่าวิ่งหนีไปโดยไม่คิดชีวิต หลวงต่างใจยกพวกติดตามหาแว่นแก้ว ได้พบปอง-เปือ ชักถามได้ทราบที่หลบซ่อนของพลายบัว จึงใช้ปอง-เปือนำทางไป ครั้นพบหน้ากันเกิดความแค้นใจที่แว่นแก้วลักน้องนอนขอมิให้บิดาฆ่าฟันพลายบัวสามิตน

ตัวละครในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตัวละครในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว มีแบบแผนกำหนดไว้ ไม่ใช่เล่นไปตามใจชอบ หรือ “ลอยดอก” ถ้าเล่นผิดหรือไม่เข้าแบบ จะทำให้เนื้อเรื่องเสีย สำหรับในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีการแสดงตลกแทรก เมื่อพระไวยพบเปรตนางวันทอง ในตอน พระไวยแตกทัพ ดังที่กรมศิลปากรได้จัดแสดงมาแล้วนั้น ก็ต้องเล่นแทรกให้เข้ากันกับเรื่อง ถ้าเรื่องเป็นอย่างอื่นถือว่าผิดเรื่อง นอกจากการแสดงที่ต้องแทรกตลกแล้ว ยังมีตัวละครที่ปรากฏในบทร้องและกระบวนทำรำ เฉพาะในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว มีลักษณะพิเศษโดยปกติในการแสดงตลกทั่วไปนั้นจะไม่มีคำร้องที่เฉพาะเจาะจง หรือที่เรียกว่าตลกแทรกในเรื่อง สำหรับตัวละครในตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว มีกระบวนทำรำในบทร้อง การแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว อยู่ในตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก ซึ่งเป็นการแสดงละครที่กรมศิลปากรได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ เมื่อพุทธศักราช 2496 จัดแสดงครั้งแรกที่โรงละครศิลปากร ซึ่งมีผู้แสดง 2 ชุด (แต่เดิมใช้ผู้หญิงแสดงเป็นตัวพระเอก และตัวเอกอื่น ๆ ของเรื่อง) เนื่องด้วยในการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายเพชรพลายบัวออกศึกมีเนื้อเรื่องที่ยาวจึงทำให้มีการแทรกตัวละครตลกในบทร้อง เพื่อให้การแสดงดูขบขันมากขึ้น



ภาพที่ 2 สู่จิตรกรการแสดงละคร เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก
ที่มา: ผู้วิจัย



ภาพที่ 3 มหาละคอน เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก
ที่มา: ผู้วิจัย

จากการศึกษาราย नामผู้แสดงที่ปรากฏในสุจิบัตรการแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก ซึ่งเป็นการแสดงละครที่กรมศิลปากรได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในปีพุทธศักราช 2496 ผู้ที่ได้รับบทบาทตัวตลกป่อง-เป๋อ แสดงในครั้งแรก คือ

ผู้แสดงชุดหนึ่ง

ป่อง

แสวง อัญญาวัชระ

เป๋อ

จำนง พรพิสุทธิ์

ผู้แสดงชุดสอง

ป่อง

เจริญ เวชเกษม

เป๋อ

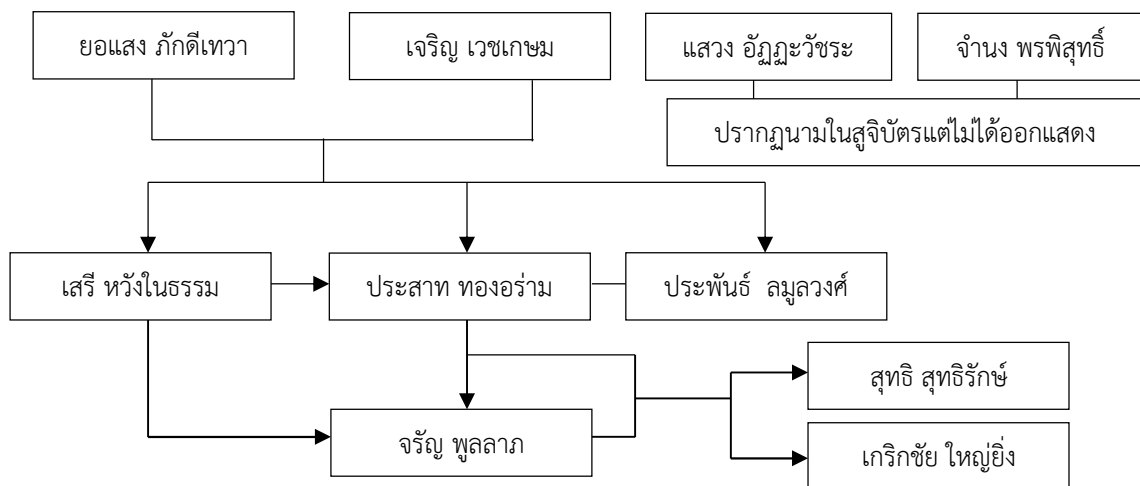
ยอแสง ภักดีเทวา



ภาพที่ 4 ป่อง เป๋อ (พ.ศ. 2496)
ที่มา: The Khon and Lakon (2506)

ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้บทบาทและกระบวนการทำรำตัวละครป่อง-เป๋อ ในการแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ให้กับนาฏศิลป์ป็นรุ่นต่อไป คือ นายประสาธ ทองอร่าม และนายจรัญ พูลลาภ ซึ่งคุณสมบัติ และคุณลักษณะของผู้แสดงบทบาทของป่อง-เป๋อ จะต้องเป็นผู้ที่มีทักษะความสามารถ ประสบการณ์ด้านการแสดงตลก พูดจาฉะฉาน เสียงดังฟังชัด กล้าแสดงออกมีปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบบทซึ่งกันและกัน มีพื้นฐานในการรำและการขับร้องพอสมควร ซึ่งย่อมมีผลให้ครูอาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ได้ออกแบบรูปแบบกิริยาการเล่นตลก และยึดถือเป็นแบบแผนทางนาฏศิลป์ไทยอย่างสมบูรณ์ แสดงให้เห็นว่า ครูอาจารย์มีความละเอียดถี่ถ้วนในการคิดค้นและประดิษฐ์ทำรำให้สอดคล้องเหมาะสมกับคุณลักษณะและบทบาทของตัวละคร โดยมีสายการสืบทอดบทบาทของป่อง-เป๋อ ในการแสดงละคร เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ตามแผนผัง ดังนี้

**สายการสืบทอดกิริยาการแสดงตลก และกระบวนการทำรำของ ป่อง เป๋อ
ในการแสดงละคร เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ของกรมศิลปากร**



ภาพที่ 5 แสดงสายการสืบทอดกิริยาการแสดงตลก และกระบวนการทำรำของป่อง-เป๋อ
ที่มา: ผู้วิจัย

จากการศึกษา ทบทวนวรรณกรรมและสัมภาษณ์องค์ความรู้เกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย และอุปกรณ์ประกอบการแสดงที่ใช้ในการแสดงละครของป่อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว จากผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย ครูจรัญ พูลลาภ นักวิชาการละครและดนตรีชำนาญการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร พบว่า ลักษณะการแต่งกายของป่อง-เป๋อ มีรูปแบบการแต่งกายแบบละครพันทาง ลักษณะชาวบ้านคล้ายนายพราน หรือพรานป่า ซึ่งประกอบด้วยเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการแสดงดังนี้

เครื่องแต่งกาย

1. เสื้อม่อฮ่อมแขนสั้น
2. กางเกงม่อฮ่อมขาสามส่วน
3. เสื้อยันต์สีขาวแขนกุด
4. ผ้าตะไกองลายตาหมากรุก หรือลายตาราง
5. ผ้าโพกศีรษะและผ้าคาดเอว
6. ผ้าประเจียด

อุปกรณ์ประกอบการแสดง

1. ย่าม
2. ปืนยาว (อุปกรณ์ประกอบการแสดงของป่อง)
3. เขาควายเป็นดินปืน (อุปกรณ์ประกอบการแสดงของป่อง)
4. หอก (อุปกรณ์ประกอบการแสดงของเป๋อ)



(ป่อง)



(เป๋อ)

ภาพที่ 6 ลักษณะการแต่งกายของป่อง-เป๋อ

ที่มา: ผู้วิจัย

วงดนตรีที่ใช้ในการบรรเลงละครเสภา นิยมใช้วงปี่พาทย์เสภา ซึ่งมีลักษณะที่ต่างจากวงปี่พาทย์ไม้แข็ง คือ ใช้กลองสองหน้ามาบรรเลงแทนตะโพน และมีการบรรเลงเพลงร่ำประลองเสภาก่อนเริ่มการแสดง อีกทั้งเพลงที่ใช้ในการแสดงของตัวละครป่อง เป๋อ ปรากฏเป็นกลุ่มเพลงสำเนียงลาวล้านนา ได้แก่ เพลงละว้า และเพลงเสเลเมา ที่บ่งบอกถึงชาติกำเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของตัวละครป่อง-เป๋อ ทั้งใช้เพลงเทพทองในการรำตามบทของตัวละครเพื่อให้มีจังหวะสนุกสนาน เกิดความขบขัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงมีความสอดคล้องต่อการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก

ลักษณะตัวตลกป๋อง เป๋อ

ตัวตลกในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว เป็นลักษณะตรงกันข้ามกับตลกชวนชอบ หรือในแนวคู่ปรับแบบตลก (comic-antagonist) เป็นตัวร้ายแบบตลกประเภทสำคัญ เป็นคู่ปรับของพระเอกที่มุ่งจะทำลายล้างตัวเอกตลอดเวลา ในบางสถานการณ์จะมีนิสัยที่สุ่มรอบคอบ เทียบเท่าตลกชวนชอบ และความเลวของนิสัยตัวละครคู่ปรับแบบตลกนี้จะค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ๆ เมื่อเรื่องราวดำเนินผ่านไป (Elmer M. Blistein, 1964, หน้า 23) สำหรับตัวตลกในละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายบัวลักนางแว่นแก้ว กระบวนทำรามีลักษณะการเคลื่อนไหว ไปตามจังหวะและเนื้อร้อง ที่สื่อก่อออกมาในลักษณะสำเนียงลาว ทำให้ตัวบทป๋อง-เป๋อ มีลักษณะเด่นและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว จึงสร้างความสนุกสนานและความขบขันแก่ผู้ชม จากการศึกษาพบว่าวิธีแสดงความตลก กลวิธีการสร้างอารมณ์ขัน และทฤษฎีอารมณ์ขัน ของป๋อง-เป๋อ ในการแสดงละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว มีดังนี้

1) การเล่นตลกกับภาษา (verbal comedy) เป็นกลวิธีการสร้างความตลกที่ผู้มีส่วนร่วมในรายการ สร้างขึ้นด้วยการพูดผ่านการเล่นถ้อยคำ คำคม การใช้ความเปรียบ การเล่นสำนวนโวหาร และการเล่นคำพวน เช่น การแอ้วสำเนียงลาวเล่นบทละคร และบทโขน มีการใช้คำที่ว่า “จะ...ลูกกะตา”

2) การแสดงท่าทางที่ขบขัน (comedy of gesture) กล่าวคือ เป็นกลวิธีการสร้างความตลกที่เกิดจากการแสดงกิริยาท่าทางของผู้มีส่วนร่วมในรายการที่ชวนผู้ชมให้เกิดอารมณ์ขัน เช่น การเดินย่อเข่าเล็กน้อยในเพลงละว้า การแสดงท่าทางเดินเซไปเซมาในทำนองเพลงเสเลเมา การทำท่าทางประกอบบทร้องเพลงลาวซมดง การแสดงท่าทางประกอบอุปกรณ์การแสดงต่าง ๆ เป็นต้น

3) ตลกโครมคราม (Slapstick) เป็นกลวิธีการสร้างความตลกผ่านกิริยาท่าทางของผู้มีส่วนร่วมที่แสดงลักษณะเอะอะตึงตัง การแสดงประเภทวิ่งไล่จับกัน รวมถึงการสร้างความเจ็บตัวให้เกิดขึ้นแก่ผู้มีส่วนร่วม เช่น การวิ่งไล่กันระหว่างพลายบัว กับป๋อง-เป๋อ การกระทุบเท้า เป็นต้น



ภาพที่ 7 QR Code การเจรจาติดตลกเลียนสำเนียงลาว (แอ้วเคล้าขอ)

ที่มา: ผู้วิจัย

กระบวนท่ารำของป้อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว เมื่อผู้วิจัยได้สังเกตแบบมีส่วนร่วม จากผู้ที่มีความรู้ และความชำนาญด้านนาฏศิลป์ไทย ถึงกระบวนท่ารำของป้อง-เป๋อ สามารถจำแนกวิเคราะห์ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. กระบวนท่าส่วนศีรษะของป้อง-เป๋อ จะพบลักษณะนาฏยศัพท์พื้นฐานของการเอียงศีรษะ ซ้าย และขวา อีกทั้งมีการใช้ใบหน้าประกอบกิริยาการเดินของตัวละคร ลักษณะคล้ายการสะอึก โดยมีลักษณะก้มหน้าลงเล็กน้อย และเปิดปลายคางขึ้นตามจังหวะของดนตรี ซึ่งแสดงถึงความทะเล็นของตัวละคร ทำให้ผู้ชมเกิดความขบขัน

2. กระบวนท่าส่วนมือ ของป้อง-เป๋อ จะเป็นการใช้มือตีบทตามคำร้อง ประกอบกับการใช้อาวุธประจำของตัวละคร ซึ่งในส่วนของกระบวนท่าพบว่า เป็นใช้ภาษาท่าและนาฏยศัพท์พื้นฐาน เช่น การชี้ การจิบ การรวมมือ เป็นต้น อีกทั้งมีการใช้ท่าทางเลียนแบบสัตว์ ในบทร้องที่ว่า “หากุญชร” นอกจากนี้กระบวนท่าส่วนมือที่มีความสำคัญของป้อง-เป๋อ คือกระบวนท่าการใช้อาวุธของตัวละคร เช่น การถือ การแบก เป็นต้น ซึ่งอาวุธของตัวละครป้อง คือ ปืน และของเป๋อ คือ หอก



ภาพที่ 8 ลักษณะการถืออาวุธของป้อง-เป๋อ
ที่มา: ผู้วิจัย



ภาพที่ 9 ลักษณะการแบกอาวุธของป้อง-เป๋อ รูปแบบที่ 1
ที่มา: ผู้วิจัย



ภาพที่ 10 ลักษณะการแบกอาวุธของป่อง-เป๋อ รูปแบบที่ 2
ที่มา: ผู้วิจัย

กระบวนท่าส่วนเท้า

จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม พบว่ากระบวนท่าส่วนเท้า ของป่อง-เป๋อ ซึ่งกระบวนท่าเดิน หรือ ยืนของตัวละครทั้งสองจะมีลักษณะย่อเข่าเล็กน้อย ลักษณะคล้ายท่าครึ่งหย่องของตัวลิง โดยมีการหลบย่อเข่าเล็กน้อย แล้วเมื่อก้าวเดินจะมีลักษณะเดินเตกกันตามจังหวะของดนตรี ซึ่งสวดนมากกระบวนท่าลักษณะนี้จะพบในตัวละครที่เป็นพรานป่า



ภาพที่ 11 QR Code การเคลื่อนไหวกระบวนท่าส่วนเท้า
ที่มา: ผู้วิจัย

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาท่วงท่าการแสดงตลกของป่อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ปลายบัวลักนางแว่นแก้ว ผู้วิจัยพบว่ามีการใช้ท่วงท่าและการแสดงตลกแบ่งออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่ 1 การแสดงตลกในบทเพลงละว้า ช่วงที่ 2 การเจรจาตลกเลียนสำเนียงลาว (เพลงแอ่วเคล้าขอ) ช่วงที่ 3 การแสดงตลกในเพลงเสเลเมา และช่วงที่ 4 การขับร้องเพลงลาวซมตง และเจรจาตลกซึ่งตรงกับ

แนวคิดเรื่องบันไดตลก แนวคิดเรื่องตลกประเภทของความตลก วิธีแสดงความตลก กลวิธีการสร้างอารมณ์ขัน และทฤษฎีอารมณ์ขัน ดังนี้ 1) การเล่นตลกกับภาษา (verbal comedy) เช่น การแสดงท่าทางเดินเซไปเซมาในทำนองเพลงเสเลเมา การแอ้วสำเนียงลาวเล่นบทละคร และบทโขน 2) การแสดงท่าทางที่ขบขัน (comedy of gesture) เช่น การเดินย่อเข้าเล็กน้อยในเพลงละว้า การทำท่าทางประกอบบทร้องเพลงลาวซมตง การแสดงท่าทางประกอบอุปกรณ์การแสดงต่าง ๆ เป็นต้น 3) ตลกโครมคราม (slapstick) เช่น การวิ่งไล่กันระหว่างพลายบัว กับป่อง-เป๋อ การกระทุ้งเท้า เป็นต้น อีกทั้งพบว่าการแสดงตลกของป่อง-เป๋อมีลักษณะการแสดงตลกในเรื่อง ซึ่งตัวตลกป่อง-เป๋อ มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ไม่มีไม่ได้เพราะจะทำให้เนื้อเรื่องนั้นดำเนินต่อไปไม่ได้ นอกจากนี้ได้ศึกษาองค์ประกอบด้านการแสดงซึ่งประกอบด้วย ผู้แสดง บทที่ใช้ เพลงและวงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง การแต่งกาย และอุปกรณ์ประกอบการแสดง อีกทั้งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการทำรำและกลวิธีการแสดงตลกของป่อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว ซึ่งเป็นกระบวนการทำรำในการแสดงตลกที่ปรากฏอยู่ในบทร้องที่มีเอกลักษณ์และเนื้อร้องเฉพาะตัวตามรูปแบบการแสดงของ ครูยอแสง ภักดีเทวา โดยศึกษาองค์ความรู้ เทคนิค และกลวิธี จากครูประสาธ ทองอร่าม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การศึกษากลวิธีการแสดงตลกของป่อง-เป๋อ ในละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน พลายบัวลักนางแว่นแก้ว เป็นการแสดงตลกในเรื่อง ที่ปรากฏอยู่ในละคร นอกจากการแสดงตลกของป่อง-เป๋อแล้ว ยังมีการแสดงตลกของตัวละครต่าง ๆ ที่จัดเป็นตัวตลกในเรื่องที่มีความสำคัญ เช่น พระฤๅษีในละครเรื่อง พระอภัยมณี พราหมณ์โตในละครเรื่องสุวรรณหงส์ เป็นต้น หรือในการแสดงโขน อีกทั้งจะเป็นการศึกษาตัวตลกแทรกในนาฏกรรม เช่น เทวดา ตลกยักษ์ ตลกลิง เป็นต้น มาศึกษากระบวนการทำรำและจัดบันทึกกระบวนการทำรำไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่นาฏศิลป์ไทยให้ดำรงอยู่สืบไป

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง. (2502). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2546). **ละครฟ้อนรำ ประชุมเรื่องละครฟ้อนรำกับระบำรำเต้น ตำนานฟ้อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครตีก๋ากัณฑ์**.

กรุงเทพฯ: มติชน.

ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล, (ม.ป.ป.). **การละครไทย**. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

ธนิต อยู่โพธิ์. (2511). **โขน**. พระนคร: ศิวพร.

ธวัช บุญพัก. (2562). **กระบวนการในการแสดงละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน พลายเพชรพลายบัวออกศึก**. วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย บัณฑิตศึกษา, สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

นิสา เมลานนท์. (2541). **การละเล่นและการเล่นจำอาวตพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2521). **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา.

มนตรี ตราโมท. (2504). **การละครของไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชัน.

ศักดิ์ดา ปั่นเหง่งเพชร. (2517). **คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิลปากร, กรม. (2505). **“เสภาขุนช้าง-ขุนแผน” วรรณคดีไทย**. พระนคร: คุรุสภา.

อมรา กล้าเจริญ. (2542). **สุนทรียนาฏศิลป์ไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

Blistein, M. (1964). **Comedy in Action**. Durham, N.C.: Duke University Press.